

LUIT VAN DER TUUK

RADBOD

Koning in twee werelden

Radbod

Eerder verschenen van deze auteur

- **De Romeinse Limes**
De grenzen van het Rijk in de Lage Landen (2017)
ISBN 978 94 0191 136 8
- **De eerste Gouden Eeuw**
Handel en scheepvaart in de vroege middeleeuwen (2016)
ISBN 978 94 0190 843 6
- **De Franken in België en Nederland**
Heersers in de vroege middeleeuwen (2016)
ISBN 978 94 0190 912 9
- **Bonifatius in Dorestad**
De evangeliebrenger van de Lage Landen - 716 (2016)
ISBN 978 94 0190 759 0
- **Vikingen**
Noormannen in de Lage Landen (2015)
ISBN 978 94 0190 682 1
- **De Friezen**
De vroegste geschiedenis van het Nederlandse kustgebied (2013)
ISBN 978 94 0190 166 6

Luit van der Tuuk

RADBOD

Koning in twee werelden

Uitgeverij Omniboek

Uitgeverij Omniboek
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
www.omniboek.nl

Copyright © 2018, Uitgeverij Omniboek

Omslagontwerp Villa Grafica
Vormgeving binnenwerk Garage BNO
ISBN 9789401914239
ISBN e-book 9789401914246
NUR 684

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden op copyright van fotomateriaal te achterhalen. Zij die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op deze rechten, verzoeken wij contact met ons op te nemen.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

INHOUD

Inleiding	7
1. Oude en nieuwe Friezen	11
Terpenonderzoek	12
Bewoningsminimum	15
Angelen en Saksen	16
Machtsonwikkeling	19
De dronk van zoete mede	22
Koning Finn Folcwalding	26
Het westelijke kustgebied	28
2. De Friese samenleving	31
Het Friese recht	32
Weergeld	34
De kracht van het schrift	36
Grafcultuur	39
Handel en scheepvaart	43
Handelsplaatsen in het westen	45
Overzeese handel	50
Dorestad	55
3. Het land van de Friezen	59
De Franken	60
Frankische invloeden	63

Bordonchar, Noedac en Laugona	65
Ontelbare waterlopen en ondoordringbare moerassen	69
Koningen of militaire aanvoerders?	72
<i>Magna Frisia</i>	75
Koning Aldgisl	77
4. Koning Radbod	85
De legendarische Friese koning	86
Pippijn van Herstal	96
De Slag bij Dorestad	98
Willibrord	101
Wursing en de Vechtstreek	107
De gouw Nifterlake	111
Wulfram van Sens	115
Gods heilsplan	121
Het mislukte mensenoffer	122
Fositesland	124
Theudesinda	129
Theudoald	135
De opmars naar Keulen	136
Bonifatius	139
De dood van Radbod	142
5. De nalatenschap van Radbod	147
Radbods gebied ingelijfd	148
Kerkstichtingen in Friese heiligdommen	149
Dicht bij de heidenen	152
De Slag bij de Boorne	154
6. Radbod, koning in twee werelden	157
Noten	161
Literatuur	167
Illustratieverantwoording	175

INLEIDING

Niets aan de heidense Friese koning Radbod, die in 719 na een regeerperiode van meer dan drie decennia overleed, is wat het op het eerste gezicht lijkt. Om te beginnen was hij geen Fries in de zin van een bewoner van de huidige provincie Friesland. Hij kwam uit het westen van Nederland, zo ongeveer het gebied van de huidige Randstad. In de vroege middeleeuwen werden de bewoners van een groot deel van het Nederlandse kustgebied tot de Friezen gerekend.

Vervolgens was Radbod geen koning in de betekenis van een soevereine vorst. Hij was een Friese legeraanvoerder, maar wel onderhorig aan het Frankische gezag, dat in zijn dagen het grootste deel van West-Europa beheerste. In die positie nam hij actief deel aan de machtsstrijd van de verdeelde Frankische aristocratie.

Ten slotte was hij eerder een christelijke dan een heidense leider. Ooit had hij een christelijke edelman in zijn gevolg opgenomen. Hij had zelfs zijn eigen dochter aan de zoon en beoogd opvolger van de Frankische hofmeier Pippijn van Herstal ten huwelijk gegeven. Dat maakte Radbod eerder een christelijke aristocraat dan een heidense Friese koning.

Het is daarom moeilijk voorstelbaar dat hij in zijn positie niet gedoopt zou zijn. Het beroemde verhaal van de mislukte poging om hem te dopen – hij zou zich op het laatste nippertje hebben teruggetrokken, toen hij al een voet in het doopbassin had gezet – moet dan ook op fantasie berusten. Toch kunnen we dit iconische beeld van Radbods aarzeling beschouwen als een metafoor voor de twijfel van een man die koning was in twee werelden. Als Frankische edelman moest hij manoeuvreren in de heidense Friese samenleving waaruit hij was voortgekomen. Dat hij als vazal van de Frankische koning niet wilde buigen voor het regime van Pippijn van Herstal, die naar de alleenheerschappij streefde, doet daar niets aan af. Hij werd aanvankelijk door de hofmeier verslagen en voegde zich naar diens bewind, maar nam jaren later alsnog revanche door zich aan te sluiten bij de westelijke Frankische elite en succesvol tegen Pippijns zoon Karel Martel slag te leveren.

Radbods oorlog tegen Pippijn van Herstal en later tegen Karel Martel was niet zozeer een conflict tussen de Franken en de Friezen, maar eerder een confrontatie tussen rivaliserende adelsfacties. Etniciteit speelde in deze strijd geen enkele rol.

Er zijn genoeg Friese legenden over Radbod die eeuwen na zijn dood zijn ontstaan, maar Friese historische bronnen uit zijn eigen tijd zijn er nauwelijks. Vrijwel alles wat we van hem weten, is afkomstig uit Frankische en Angelsaksische geschriften. Daarin wordt hij afgeschilderd als een heidense bruut, een wrede tiran die zijn volk knechtte en volhardend het christendom bestreed. Maar klopt dit beeld wel?

Als we iets over Radbod te weten willen komen, moeten we te rade gaan bij teksten die voornamelijk door monniken zijn geschreven. Zij waren vrijwel de enigen die in de middeleeuwen konden lezen en schrijven. Deze zielenhoeders hadden geen goed woord over voor de Friese koning, die er volgens hen duistere heidense praktijken op na hield, compleet met huiveringwekkende mensenoffers. Hij werd inktzwart afgeschilderd en als ‘aartsvijand van de kerk’ bestempeld. De geestelijkheid schreef toch al niet erg complimenteus over de heidense Friezen, die als ‘barbaarse kustbewoners’ werden voorgesteld.

Ondanks die slechte pen zou de reputatie van Radbod na zijn dood alleen maar groeien. In de loop van de tijd werden er steeds meer verhalen rond hem gesponnen. Speciaal voorvechters van de Friese Vrijheid kaapten Radbod en verhieven hem tot mythische hoogte. Passages uit heiligenlevens zijn, flink aangedikt en meestal ontdaan van hun stichtelijke boodschap, omgewerkt tot legenden rond de fameuze Friese koning. Soms werd Radbod eenvoudigweg toegevoegd aan een al bestaande vertelling waarin hij aanvankelijk geen rol speelde. Een enkele keer bereikte hij zelfs een goddelijke status, zoals in de legende van de Wilde Jager, waarin hij als Wodan door het zwerf schiet.

Volgens de overlevering lag hij op uiteenlopende locaties begraven.

ven. Hij zou paleizen in Medemblik, Rhenen en Stavoren hebben gehad, en er waren naar hem genoemde Radbodswegen. Hij zwaaide de scepter over het centrale Nederlandse rivierengebied, maar zou ook hebben geheerst over het noordelijk gelegen Fositesland. Zijn rijk groeide met zijn reputatie. Toch heeft Radbod nimmer het bewind over heel *Frisia* gevoerd, maar de grootte van zijn legermacht, die zich met de Franken kon meten, doet vermoeden dat hij strijdkrachten uit een aanzienlijk gebied kon rekruteren. Waarschijnlijk viel het grootste gedeelte van *West-Frisia* onder zijn heerschappij.

Hoe geestelijken en Frankische geschiedschrijvers ook hun best deden Radbod in een kwaad daglicht te stellen, hij bleef – en blijft – tot de verbeelding spreken. Adellijke geslachten poetsten hun aanzien op door hun stamboom uit te breiden met illustere namen uit het verleden, waaronder die van Radbod. We komen hem tegen in vele volksvertellingen en zelfs in romans. En nu, na dertien eeuwen, is de vermaarde koning zowaar belangrijk genoeg om gekozen te worden als onderwerp van een bioscoopfilm: *Redbad 754 na Christus*. Deze rolprent is samengesteld uit enkele historische en vooral mythische ingrediënten, die tot een cinematografische legende aaneen zijn gesmeed.

De vele legenden die rond Radbod werden gesponnen, maken duidelijk dat de Friese vorst nog lang bij het volk voortleefde. Als we meer over hem te weten willen komen, dan moeten we de historische en de legendarische Radbod van elkaar loskoppelen. Om feit en fictie te scheiden zijn de sagen en legenden over de Friese koning in dit boek, dat primair over de historische Radbod gaat, aanzienlijk ingekort en in afzonderlijke kaders geplaatst.

Om een indruk van het Friese koningschap te krijgen, laten we voorgangers van Radbod de revue passeren. Mythische heersers als koning Finn en de historisch beter gedocumenteerde koning Aldgis gingen aan hem vooraf. We beginnen echter, om het beeld van Radbod en andere Friese aanvoerders zo compleet mogelijk te maken, met de samenleving waaruit deze mannen afkomstig waren.

(1)

**OUDE EN
NIEUWE
FRIEZEN**

Terpenonderzoek

Radbod wordt voorgesteld als een Friese koning, maar het begrip ‘Friezen’ is verwarrend. Want de Friezen van tegenwoordig hebben niet veel met hun naamenoten uit de vroege middeleeuwen te maken. Om het onderscheid te kunnen maken, spreken we liever van de Friese kustlanden of kortweg *Frisia*, zoals het hele Nederlandse kustgebied vroeger genoemd werd.

We komen de Friezen voor het eerst tegen in teksten van klassieke geschiedschrijvers. De Romeinen kregen bij hun komst naar onze streken rond het begin van de jaartelling te maken met een bevolking in het kustgebied ten noorden van de Rijn, die ze Friezen noemden.

Na de Romeinse periode zijn we tot de komst van de Franken in de zevende eeuw voornamelijk op archeologische gegevens aangewezen. Die hebben we, wat het noordelijke kustgebied betreft, vooral te danken aan het terpenonderzoek dat vanaf het begin van de twintigste eeuw door de Groningse archeoloog Albert van Giffen en zijn opvolgers verricht is. De onderzoekers troffen naast sporen van nederzettingen grote hoeveelheden gebruiksvoorwerpen en sieraden aan die veel over de materiële cultuur van de terpbewoners onthullen. Zo kwam het accent, wat de vroege Friese geschiedenis betreft, door grootschalige terpafgravingen en gunstige vondstomstandigheden op het noordelijke terpengebied te liggen. Daardoor is het westelijke kustgebied van Nederland – waar eveneens Friezen woonden – er relatief bekaaid van afgekomen. Het gevolg is dat de huidige provincie Friesland door veel onderzoekers te veel als het zwaartepunt van het vroegere Friese gebied en zelfs als de bestuurlijke kern van een Fries rijk is beschouwd, hoewel daar geen enkele aanwijzing voor is.

Terpen

Door zoden op te stapelen ontstonden kernheuveltjes die later tot huisterpen zouden uitgroeien. Deze vormden bij stormvloeden een vluchtplaats voor de bevolking en het vee.¹

Dergelijke verhoogde woonplaatsen ter bescherming tegen hoogwater zijn buiten de Friese kusten verder nauwelijks rond de Noordzee opgeworpen, hoewel er ook op andere plaatsen langs de kust kwelderlandschappen voorkomen. Daarmee kunnen terpen als een typisch Fries verschijnsel worden beschouwd.

Regelmatige wateroverlast noopte de bewoners hun huisterpen verder op te hogen. Vaak werden deze uitgebreid om plaats te bieden aan meerdere gebouwen, soms aan hele nederzettingen. In enkele gevallen verrees er een conglomeraat van terpen, zoals op de plaats waar Leeuwarden zou ontstaan. In het noordelijke kweldergebied zijn er honderden bekend.

De vroegste terpen vinden we in Westergo, in het westelijke deel van de huidige provincie Friesland. Terpen in de huidige provincie Groningen en in Oost-Friesland, langs de Duitse kust, zijn over het algemeen jonger. Ten oosten van de Lauwers in de provincie Groningen worden ze wierden en in het Duitse gebied Wurten genoemd. Ten westen van het Vlie komen we de benaming *werf* tegen.

Tot de negende eeuw werden terpen voortdurend verhoogd en vergroot om de voortschrijdende stijging van de zeespiegel, maar ook de toenemende bevolkingsdruk bij te benen. Want in het algemeen zien we een steeds intensiever gebruik van het landschap, waardoor veel terpen steeds meer bevolkt raakten.

De terp van Hogebeintum werd bijna volledig afgegraven. Alleen een klein gedeelte onder de kerk en de naastliggende gebouwen is bewaard gebleven.

De hoogste terp is die van Hogebeintum in Oostergo, met een hoogte van 7 meter ten opzichte van het omliggende land. De steile helling die daar tegenwoordig vlak naast de kerk te zien is, heeft echter niets te maken met de glooiende helling die de terp eens had toen deze nog niet voor het grootste deel was afgegraven. Want terpen zaten door eeuwenlange bewoning vol met organisch afval, waardoor een groot deel als vruchtbare 'terpaarde' verkocht werd om de schrale zandgronden landinwaarts te bemesten. Terpen werden vanaf 1850 massaal afgegraven, en dat proces is tot de Tweede Wereldoorlog doorgegaan. Daarbij kwamen bewoningslagen tevoorschijn die door eeuwenlange ophoging en uitbreiding ontstaan waren.

Soms konden terpen bij hoogwater wekenlang door de zee omsloten worden, waardoor het gebrek aan drinkwater voor mens en vee een nijpend probleem werd. Daarom vinden we naast de gebruikelijke afvalkuilen en putten ook dobben: grote, komvormige drinkwaterkuilen waarin regenwater werd opgevangen. De Romeinse schrijver Plinius maakte in de eerste eeuw van onze jaartelling al melding van zulke kuilen waarin de terpbewoners water opvingen.

De Leeuwardense jurist en historicus Pieter Boeles meende op grond van een opvallende cesuur die hij uit de archeologische vondsten opmaakte, dat de oorspronkelijke Friezen uit de Romeinse periode grotendeels waren verdrongen door Angelen en Saksen, die sindsdien het noordelijke terpengebied bevolkten. Hij baseerde zich op nieuwe soorten aardewerk en mantelspelden die bij het terpenonderzoek van Albert van Giffen waren opgedoken.

Boeles publiceerde zijn bevindingen in 1927 in zijn inmiddels klassiek geworden boek *Friesland tot de elfde eeuw: zijn oudste beschaving en geschiedenis*. Hij stond echter lange tijd alleen in zijn opvatting, want hij torpedeerde de bij velen geroemde eerbiedwaardige geschiedenis van de Friezen, die al eeuwen voor onze jaartelling zou zijn begonnen.

Bewoningsminimum

Doordat bewoningssporen grotendeels ontbreken, hebben latere onderzoekers, in navolging van Boeles, verondersteld dat de oorspronkelijke kustbewoners waren weggetrokken. Als belangrijkste reden wordt toenemende wateroverlast van de opdringende zee aangevoerd.

Enkele onderzoekers meenden zelfs dat het terpengebied in de loop van de vierde eeuw helemaal ontvolkt was geraakt. Het ontbreken van bepaalde aardewerktypen, munten en sieraden wijst volgens hen op een bewoningshiaat tussen 325 en 425. Het terpengebied zou zo uitgestorven zijn dat er ‘in de vierde eeuw waarschijnlijk alleen maar het gekrijs van meeuwen en steltlopers te horen was’.

Het is echter omstreden of er ook werkelijk een absolute onderbreking is geweest. Dat komt vooral doordat vondsten uit deze periode lastig te dateren zijn. Men is het er wel over eens dat de bevolking op z'n minst sterk gereduceerd werd en er ingrijpende veranderingen zijn opgetreden, waarbij ook een culturele omslag plaatsvond. Het is dan ook beter om niet van een bewoningshiaat, maar van een bewoningsminimum te spreken. De kleinschalige samenleving die overbleef, moet echter nog wel zo groot geweest zijn dat er voldoende sociale cohesie resteerde om te kunnen blijven functioneren.²

Ook aan de andere kant van het Vlie, in het westelijke kustgebied in de huidige provincies Noord- en Zuid-Holland, is een bevolkingsafname vastgesteld. Op sommige plaatsen bleven aanvankelijk nog mensen wonen. Dat was bijvoorbeeld het geval op de oevers van het oer-IJ, zoals opgravingen bij Castricum hebben aangetoond. Daar werd een nederzetting met de grondsporen van grote boerderijen uit de derde en vierde eeuw aangetroffen. Maar in het mondingsgebied van de Maas en de Oude Rijn en op strandwallen in de omgeving decimeerde het aantal archeologische vind-

plaatsen in de tweede helft van de derde eeuw ten opzichte van de voorgaande Romeinse periode.

Door toenemende wateroverlast werden in de loop van de vierde eeuw veel nederzettingen in het westelijke kustgebied verlaten en lijken sommige streken zelfs ontvolkt te zijn geraakt. In het veengebied speelde bij de verslechtering van de leefomstandigheden bovendien bodemdaling een rol. Pas in de zevende eeuw zou het bevolkingsaantal weer wat aantrekken.

Als de mensen vanwege overstromingen de wijk moesten nemen, dan is het aannemelijk dat bewoning werd voortgezet op hogere gedeelten in het landschap waar geen wateroverlast was. Misschien veroorzaakte de verhoogde bevolkingsdruk op het beschikbare landbouwareaal op die plaatsen uitputting van de bodem. Helaas zijn daarvan nog maar weinig archeologische gegevens beschikbaar. Slechts op enkele plaatsen, zoals op de hoger gelegen delen van Texel, weten we dat bewoning volop werd voortgezet.

In het westelijke kustgebied overleefde een klein deel van de toponiemen uit de Romeinse tijd. Daaruit blijkt dat er toch wel enige continuïteit in de bewoning moet zijn geweest, ook al is het percentage gehandhaafde plaatsnamen vijf keer zo klein als in meer landinwaarts gelegen streken, zoals in het centrale rivierengebied.³

Angelen en Saksen

Pas in de migratieperiode in de vijfde en de zesde eeuw raakte het noordelijke terpengebied weer bevolkt met nieuwkomers uit Noord-Duitsland en Scandinavië. Deze ‘nieuwe Friezen’ hadden aanvankelijk nog sterke banden met hun herkomstgebied. Ze introduceerden er hun sociaal-politieke netwerken en structuren. In het Fries-Groningse kustgebied duikt dan ook typisch noordelijk aardewerk op, zoals handgevormde potten met prominente knobbels en ingekraste of gestempelde geometrische patronen. Dit soort aardewerk wordt Angelsaksisch genoemd, omdat het

bekend is uit het gebied van de Angelen en de Saksen in Jutland en Noord-Duitsland, waar het al vanaf de tweede eeuw voorkomt. De benaming 'Angelsaksisch' moet eerder als een stijlkenmerk dan in etnische zin beschouwd worden, want een scherpe geografische begrenzing van de herkomst van dit aardewerk is niet aan te geven.

Angelsaksisch aardewerk met typerende knobbelversiering.

Het ziet er dus naar uit dat het terpengebied na een al of niet volledige onderbreking in de bewoning vooral bevolkt werd door Germaanse stammen uit Noord-Duitsland en Denemarken, door mensen met een noordelijke achtergrond die hun eigen cultuur en gewoonten introduceerden. Niet toevallig is er in allerlei verhalen en legenden een collectieve herinnering aan de noordelijke oorsprong van de Friezen terug te vinden. Volgens die overlevering

waren verschillende Friese koningen van Deense afkomst of hadden ze noordelijke verwanten. Voortaan maakte het Friese terpengebied deel uit van de noordelijke wereld.

Waarom verlieten de nieuwkomers hun geboortegrond? Zij kwamen vermoedelijk niet uit vrije wil naar het Friese gebied, en het is goed denkbaar dat ze verdreven zijn. De Angelen bouwden niet voor niets een verdedigingswal in Sleeswijk-Holstein. Blijkbaar werden ze bedreigd en moesten ze met hun vee en al hun bezittingen naar streken trekken waar ze een veilig heenkomen vonden.

De immigranten uit het noorden die onze kusten koloniseerden, vermengden zich met het restant van de achtergebleven vroegere Friese bevolking. In het terpengebied vinden we begravingen van de oorspronkelijke bevolking die als Fries worden betiteld, naast typisch Angelsaksische crematiegraven.

De nieuwkomers beschouwden zichzelf niet als Friezen en zullen deze naam ook niet gebruikt hebben. Een dergelijke gang van zaken kwam wel meer voor. Denk bijvoorbeeld aan de Angelen en de Saksen die het woongebied van de Britten in het huidige Engeland bevolkten, maar hun naam niet overnamen.

Als de nieuwkomers een gemengde populatie van verschillende volken van noordelijke herkomst vormden, dan is het niet zo vreemd dat buitenstaanders bij gebrek aan beter op de oude benaming van de Friezen teruggrepen. Want dat is wat de Franken zouden doen toen ze met de kustbevolking in aanraking kwamen. Daarmee is de naam van de Friezen een van de weinige uit de klassieke literatuur die na de Romeinse tijd weer opduikt.

Migratie uit Noord-Duitsland en Denemarken heeft opvallend genoeg niet naar het westelijke kustgebied, de tegenwoordige provincies Noord- en Zuid-Holland, plaatsgevonden. In de streek rond de riviermondingen waren de contacten vooral gericht op de Franken stroomopwaarts van de grote rivieren en de Angelsaksen die zich aan de overkant van de Noordzee gevestigd hadden.

De nieuwe bevolking van de verschillende gewesten in de Friese kuststreken vormde allesbehalve een etnische eenheid. Vooral het westelijke kustgebied was een culturele lappendeken, een mix van verschillende bevolkingsgroepen. Naast het restant van de bevolking die er al in de Romeinse periode woonde, vinden we er een Frankisch georiënteerde populatie uit het centrale rivierengebied, ‘nieuwe Friezen’ uit het noordelijke terpengebied en mogelijk ook nog migranten uit Engeland. Als volk, als etnische eenheid, zijn de Friezen met hun gecompliceerde afkomst en verbrokkelde woongebied dan ook moeilijk te vatten. Wel namen in de loop van de zesde eeuw de contacten tussen de verschillende gouwen in het hele kustgebied toe. We zien meer uniformiteit in huizenbouw en grafrituelen ontstaan. Overal wordt hetzelfde typerende soort aardewerk aangetroffen.

Ook in politiek opzicht vormde het versnipperde Friese gebied verre van een eenheid. We moeten ons bij dit soort migratievraagstukken overigens steeds bewust zijn van de uiterst geringe bevolkingsomvang in de vroege middeleeuwen. Een instroom van enkele honderden vreemdelingen kan in sommige streken al een grote invloed gehad hebben.

Machtsontwikkeling

De ‘nieuwe Friezen’ brachten niet alleen een andere materiële cultuur in de vorm van typisch noordelijke sieraden en andere objecten. Ze introduceerden ook het concept van politieke centralisatie, dat ze al kenden uit de noordelijke streken waar ze vandaan kwamen. Daar moet zich al voor de Romeinse periode een aristocratische elite hebben gevormd. De Romeinse geschiedschrijver Tacitus had het aan het einde van de eerste eeuw over een vurig en krijgshaftig volk in het noorden dat de Oostzee met machtige vloten beheerste. Volgens hem erkenden ze een man uit hun mid-den als hun aanvoerder, aan wie ze volledige trouw zwoeren. De noordelingen zouden rijkdom hoog hebben aangeslagen, ook al

vermeldde hij niet dat de uitwisseling van bezittingen – en dan vooral het wegschenken daarvan – een hogere sociale status opleverde dan het bezit zelf.

We kunnen uit de rijke archeologische vondsten in ons kustgebied de opkomst van een bezittende klasse afleiden. Er ontstond een bovenlaag van aristocratische clans die overzeese contacten onderhield met de heersende elites van de prille Germaanse koninkrijken die in de vijfde en zesde eeuw rond de Noordzee opkwamen.

Versierde riemgesp uit het grafveld Rijnsburg-De Horn.

Door de toegenomen contacten konden gemeenschappen veranderen van eenvoudige stamverbanden in een meer gelaagde samenleving waar plaatselijke heersers van vooraanstaande clans de lakens begonnen uit te delen. Zo ontstonden machtsconcentraties die zich in de loop van de zevende eeuw verder konden ontwikkelen.

Aanvankelijk waren de bevolkingsaantallen bijzonder klein, waardoor van regionale machtsvorming nog geen sprake kon zijn. De Friese kustbevolking begon echter in de loop van de zesde eeuw te groeien en economische activiteiten te ontplooiën. Door deze bevolkingsgroei kreeg de elite een bredere basis. Ze bouwden relatienetwerken op en onderhielden nauwe betrekkingen met elkaar, waardoor een bescheiden uitwisseling van kostbare objecten

op gang kwam. Want om de banden tussen vooraanstaande clans aan te halen, gingen er geschenken over en weer. Die vormden de smeerolie voor goede betrekkingen van de dominerende bovenlaag, voor een sociaal netwerk tussen mannen van aanzien, die zo persoonlijke banden smeedden.

Er wisselden allerlei hoogwaardige goederen van eigenaar, waardoor er in het hele Noordzeegebied overeenkomstige stijlkenmerken voorkwamen. Kostbare Friese sieraden vinden hun pendant aan de overzijde van de Noordzee, bijvoorbeeld in het rijke Angelsaksische koningsgraf van Sutton Hoo of de enorme goud- en zilverschat die enkele jaren geleden bij Lichfield in Staffordshire werd ontdekt.

De betrekkingen over en weer in het Noordzeegebied worden fraai verwoord in het Angelsaksische heldenepos *Beowulf*, waarin een bard een Fries-Deense strijd voordraagt. We mogen dit vers niet beschouwen als een historische bron met een waarheidsgetrouwe beschrijving van de vaak heroïsche daden van machtige mannen. Het was belangrijker dat de regels allitereerden, er aansprekende namen van roemruchte mannen in voorkwamen en in het metrum pasten, dan dat het verhaal een historische realiteit weerspiegelde. Toch kunnen we in deze politiek geïnspireerde vertelling iets van de verhoudingen en sfeer proeven:

.....

Zij sloten toen een wederzijds vredesverdrag. Finn verklaarde Hengest onder ede dat hij ervoor zou zorgen dat de overlevenden naar inzicht van de wijzen eervol behandeld werden en dat hun overeenkomst nooit in woord of daad verbroken zou worden. Bovendien zou niemand ooit kwaad over hen mogen spreken, ook al hadden zij – nu zonder aanvoerder – hem gevolgd die hun vorst gedood had.

(Naar: *Beowulf*, regel 1095-1103)

.....

Er ontstonden gemeenschappelijke cultuurkenmerken, zoals uit overeenkomstige vondsten van zowel ons kustgebied als Kent en East Anglia blijkt. In Friese terpen werden mantelspelden aangetroffen die in Engeland naar Scandinavisch voorbeeld vervaardigd waren. Vondsten in de grafvelden bij Katwijk en Rijnsburg wijzen niet alleen op betrekkingen van het westelijke kustgebied met Angelsaksisch Engeland, maar ook met het Frankische Rijk.

Tegelijk nam door uitwisseling de variatie in het aanbod toe, waarbij typisch Friese mengvormen werden voortgebracht. Lokale ambachtslieden ontwikkelden uit verschillende sieraden van omliggende gebieden eigen Friese varianten.

De dronk van zoete mede

Behalve goederenruil om sociale contacten tussen vooraanstaande clans aan te knopen en te onderhouden, vond er ook uitwisseling van kostbaarheden plaats tussen machthebbers en hun krijger-volgingen. Hun band werd door deze statussymbolen belichaamd. In overgeleverde verhalen vinden we het uitwisselen

van kostbare geschenken breed uitgemeten als een feestelijke, met drank overgoten gebeurtenis in grote zalen waar de machtigen zitting hielden en hun gasten ontvingen. Het verguld bronzen uiteinde van een drinkhoorn in de vorm van een vogelkop dat in het grafveld Katwijk-Klein Duin werd gevonden, past prachtig in dit beeld.⁴

Verguld bronzen uiteinde van een drinkhoorn uit het grafveld Katwijk-Klein Duin.

Luxeartikelen – waardevolle of moeilijk te verkrijgen goederen – gaven de gulle gever het prestige dat nodig was om zijn aanhang aan zich te binden en zo de macht in handen te krijgen en te houden. In een Angelsaksisch heldendicht, het *Finnsburgfragment*, vereffenen aanhangers van de Deense prins Hnæf het geschenk van de mede, de alcoholische honingdrank die hij hun schonk, door de strijd aan te binden met de aanvallers die hun heer belagen:

.....

*Het geluid van de strijd klonk in de hal.
Er werd op schilden ingehakt, in de handen van helden.
Helmen barstten, de vloer van de hal kreunde,*

Totdat in het gevecht Garulf stierf.
De eerste van de strijders die op de aarde zwierven,
De zoon van Guthlaf en zijn goede makkers aan zijn zij.
Zij vielen ter aarde, terwijl de raaf cirkelde,
Zwart en vaalbruin, het glanzende zwaard blonk,
Alsof Finnsburg in vuur en vlam stond.
Niet eerder hoorde ik van voornamere strijders,
Zestig krijgers die schitterden in het gevecht,
En zo de dronk van zoete mede,
Aan hun heer Hnæf hebben vergoed.

(Naar: Het Finnsburgfragment, regel 28-40)

.....

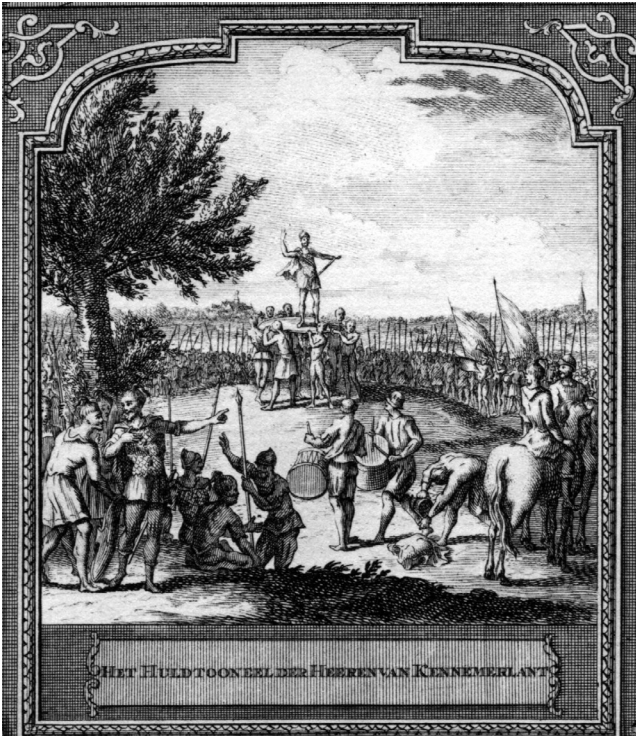
In dit soort verzen zijn eer en aanzien steevast van groot belang. 'Aanzien' is in het Oudengels *weorth*, waarin we het woord 'waarde' kunnen herkennen. Het ging dus niet zozeer om de kostbaarheden zelf, maar om het aanzien dat deze voorwerpen symboliseerden. Kortom, de status van de machthebbers steeg met hun vrijgevigheid. Ze verzamelden kostbare spullen en verdeelden die weer. Zo ontstond een herverdeling van zaken, zoals gouden en zilveren sieraden of kostbare kledingstukken, maar ook paarden en wapens waren statussymbolen bij uitstek.

Door hun trouwe volgelingen met luxeartikelen te belonen, bezorgde de heer hun welstand en status, terwijl zij van hun kant bijdroegen aan de instandhouding of vermeerdering van de roem en daarmee de macht van hun heer. Daartoe zwoeren zij trouw aan hun aanvoerder, die zijn volgelingen op zijn beurt bescherming bood.

Wanneer de machtigste aristocraat eenmaal een dergelijke macht had opgebouwd dat hij edelsmeden en muntateliers ging beheersen, dan kon hij zich met het nodige decorum presenteren en zich langzamerhand koninklijke allures aanmeten. Als zo'n koning veel krijger-volgelingen om zich heen verzameld had, dan

was hij in staat om andere aanvoerders aan zich te onderwerpen. Behalve militair aanvoerder kan een koning ook in bestuurlijke en religieuze zin aanvoerder geweest zijn, bijvoorbeeld als voorzitter van volksvergaderingen.

Een Friese koning bereikte zijn positie niet door afstamming, evenmin door verkiezing. Misschien werd hij wel tijdens de volksvergadering ingehuldigd en op het schild gehesen, maar het machtsspel was al gespeeld voor de vergadering, die minder volks was dan de naam doet vermoeden. Misschien was de inhuldiging van de latere West-Friese graven in Kennemerland een vergelijkbaar ritueel, dat slechts hun positie publiekelijk formaliseerde.

Gravure uit 1732 met een voorstelling van een schildverheffing op de Schepelenberg, een oude dingplaats bij Heemskerk.

Koning Finn Folcwalding

Zo'n Friese koning van het eerste uur was Finn, die we al eerder tegenkwamen in het aangehaalde fragment van het *Beowulf*-epos. Door allerlei verhalen met elkaar te verbinden en zo tal van heroïsche daden en familieverbanden uit te vinden, hebben laatmiddeleeuwse auteurs van Finn een soort Friese koning Arthur gecreëerd. Later zijn dergelijke verhalen minutieus ontleed door lieden die op jacht waren naar historisch 'feitenmateriaal'. Dat resulteerde in breedvoerige verhandelingen die volledig op drijfzand waren gefundeerd. Wat weten we eigenlijk van deze Friese koning?

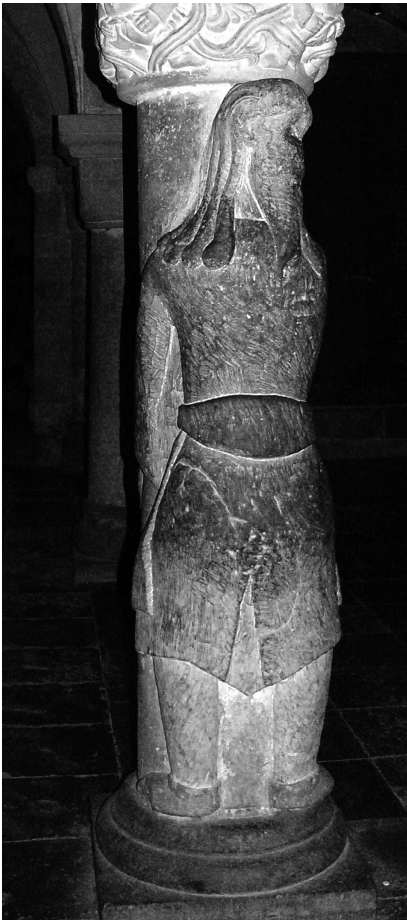
We ontwaren de mythische koning Finn vaag tussen de mistflarden van de geschiedenis. Hij figureert niet alleen in *Beowulf*, maar we komen hem ook tegen in andere vroegmiddeleeuwse geschriften, zoals in het *Finnsburgfragment*. Gezeten op een verhoogde troon in zijn koningshal en omgeven door zijn trouwe volgelingen richtte koning Finn rijke banketten aan, hij voerde stoutmoedige gevechten en sneuvelde uiteindelijk op eervolle wijze.

Naast *Beowulf* en het *Finnsburgfragment* kennen we een Angelsaksisch vers uit het repertoire van de bard Widsith, waarin een lange reeks van volken, heersers en helden van diverse pluimage opgesomd wordt die in de zesde eeuw bekend waren. In dit vers, dat naar deze bard *Widsith* genoemd wordt, ontmoeten we koning Finn Folcwalding (zoon van Folcwald), zwager van de Deense koning Hnæf Hocingum. In een stamreeks van de Angelsaksische koningen wordt hij echter de zoon van Godulf genoemd. Volgens *Beowulf* was hij met Hildeburh gehuwd, de zuster van de Deense prins Hnæf en dochter van koning Hoc Healfdene. Vergeet al deze namen; ze illustreren slechts dat de vroegmiddeleeuwse barden koning Finn een uitgebreid netwerk hebben toegedicht.

De naam van Finn roept herinneringen op aan het volk van de Finnar, die in lang vervlogen tijden in het noorden woonden. Finn is geen onbekende in de noordse mythologie, waarin hij nu eens als reus, of dan weer als dwerg voorkomt. Hij treedt in het profeti-

sche vers *Völuspá*, opgenomen in de IJslandse *Edda*, op als een van de dwergenkoningen. Volgens diezelfde *Edda* bezat de Zweedse koning Adils – die in *Beowulf* Eadgils genoemd wordt – een pantser dat aan koning Finn had toebehoord. In de crypte van de kathedraal van Lund in Zweden is een in steen uitgehouwen figuur aan een kolom vastgebonden, die volgens de traditie de reus Finn moet voorstellen.⁵

Door dit soort overleveringen vormt koning Finn de belichaming van de onderlinge banden die er tussen de Germaanse volken rond de Noordzee bestonden. De kostbare mantelspelden en andere sieraden, deels van Angelsaksische herkomst, die in het Nederlandse kustgebied zijn gevonden, sluiten helemaal aan bij de heroïsche sfeer die de verhalen rond koning Finn oproepen.

De reus Finn in steen uitgehouwen in de crypte van de kathedraal van Lund.

De opeenhoping van prestigegeoderen, zoals kostbare mantel-spelden en andere sieraden, in het noordelijke terpengebied doet een plaatselijke machtsconcentratie vermoeden. Zetelde hier een heerser van de statuur van koning Finn? Daar zijn geen aanwijzingen voor. De archeologische bodemvondsten kunnen niet rechtstreeks met vroege Friese heersers in verband worden gebracht. We kunnen slechts gissen naar de betekenis van deze prestigieuze objecten.

Voorals Westergo wordt vanwege aanzienlijke goudvondsten wel als hét kerngebied van deze machtsontwikkeling gezien. Dat denkbeeld is lang gesteund door invloedrijke historiografische geschriften, zoals de *Rijmkroniek van Holland*. In dit middeleeuwse propagandawerk werd het Friese verleden van het westelijke kustgebied uitgewist om de Hollandse identiteit te versterken. De opkomst van de naam Holland ten koste van *West-Frisia* is wat dat betreft symptomatisch. Daarmee verschoof het accent van de Friese geschiedenis vanzelf naar het noordelijke terpengebied.

Het westelijke kustgebied

Dat wil natuurlijk niet zeggen dat er geen machtscentra in het westelijke kustgebied waren. Het tegendeel blijkt waar, want daar kon zich wel degelijk een heuse aristocratie vormen. Dat blijkt wel uit het optreden van de Friese koningen Aldgisel en Radbod, die een westelijke machtsbasis hadden. Deze heersers, die verderop in dit boek uitgebreid aan bod komen, waren machtig genoeg om in de loop van de zevende eeuw vaste voet aan de grond te krijgen in het centrale rivierengebied dat niet als Fries beschouwd werd. Zij heersten over de rivierendelta en resideerden er ook. Vermoedelijk kwamen zij voort uit de aristocratie in het stroomgebied van de Oude Rijn en de Vecht, gebieden die bij uitstek geschikt waren om de handel tussen de Franken en de Friezen te controleren.

Ook in de westelijke kuststreken, vooral in het huidige Zuid-Holland, zijn allerlei kostbaarheden aangetroffen, maar anders dan in het noorden zijn die slechts uit grafvelden afkomstig. Dat zegt in de eerste plaats iets over de manier waarop de elite zich hier manifesteerde, en niet zozeer of die zich wel volledig ontwikkeld had. Machtscentra zijn daardoor in het westelijke kustgebied lastig archeologisch te traceren.

Dit deel van *Frisia* omvatte aanvankelijk niet meer dan een handvol onderontwikkelde en dunbevolkte streken te midden van uitgestrekte, vrijwel onbewoonde veenmoerassen. Bewoning was geconcentreerd in de gouwen Maasland, Rijnland en Kennemerland, met nederzettingen bij de riviermondingen en de hoger gelegen strandwallen in de kuststrook.

Door bevolkingsgroei gestimuleerd begon zich hier al in de loop van de zesde eeuw een gelaagde samenleving te ontwikkelen. Er kwam een klasse van edelen op, die door het bloeiende elitenetwerk rond de Noordzee versterkt werd. In sommige gewesten, met name in de clusters van de dichtstbevolkte gewesten rond de riviermondingen van de Rijn en de Maas, kon een machtsconcentratie ontstaan waar een elite van aanvoerders en krijger-volgelingen opkwam.

Waarschijnlijk vormden zij in tijden van oorlogsdreiging een tijdelijke federatie die door een centraal gezag overkoepeld werd. Er kunnen heel goed wisselende allianties geweest zijn die door buitenstaanders, zoals Frankische kroniekschrijvers, moeilijk te doorgronden waren. Zij hadden het slechts over Friezen en zullen weinig oog voor afzonderlijke gemeenschappen gehad hebben.

Speciaal vanwege de opkomende Frankische dreiging moeten zich Friezen onder een gemeenschappelijke aanvoerder, een 'koning', aaneen hebben gesloten. We kunnen zo'n koning vooral verwachten op de plaats waar en vanaf het moment waarop die dreiging optrad, namelijk in het centrale rivierengebied aan het begin van de zevende eeuw.

Friese machthebbers die hun gezag over grote delen van het westelijke kustgebied hadden gevestigd, hadden hun oog laten vallen op de belangrijke waterwegen in de rivierendelta. Hun invloed reikte echter niet zuidelijker dan de grote rivieren. Zeeland en eigenlijk het hele kustgebied ten zuiden van de Maas sloot eerder bij het Vlaamse kustgebied aan dan bij de Friese wereld. Het is dan ook zeer de vraag in hoeverre we dit gebied als Fries kunnen beschouwen.

Wel reikte de invloedssfeer van de Friese heersers verder dan alleen maar het cultuurgebied van de Friezen, want archeologen vinden aardewerk en andere objecten die als typisch Fries kunnen worden beschouwd maar in een beperkt verspreidingsgebied. Dergelijke voorwerpen worden voornamelijk in het kustgebied ten noorden van de Oude Rijnmonding aangetroffen. Hadden de Romeinen het nog over Friezen in etnische zin, de ‘nieuwe Friezen’, zoals we die in Frankische bronnen tegenkomen, moeten we vooral in politieke zin opvatten.⁶ De Franken waren boven alles geïnteresseerd in de machtspolitiek van de Friese aanvoerders. Voordat we ons gaan bezighouden met hun machtsontwikkeling, kijken we in het volgende hoofdstuk eerst naar de samenleving waaruit zij waren voortgekomen.

RADBOD

Niets aan de Friese koning Radbod is wat het lijkt. Hij kwam niet uit Friesland, hij was geen soeverein vorst, en hij was geen heiden. Radbod (later verfrist tot Redbad) heerste rond het jaar 700 over het West-Nederlandse kustgebied. Door de machtige Franken werd hij gezien als een opstandige vazal.

Bij Dorestad kwam het tot een treffen tussen Radbod en hofmeier Pippijn van Herstal. De Franken boekten op veel plaatsen overwinningen, maar tegen de Friezen lukte dat niet: de legers waren aan elkaar gewaagd.

Dertien eeuwen later spreekt Radbod nog steeds tot de verbeelding: zijn leven was aanleiding voor de speelfilm *Redbad*.

Daarin strijdt de Friese koning tegen de Frankische christenen, die hun geloof met harde hand opdringen in de Lage Landen.

Een spannend avontuur, maar klopt het wel?

Niet helemaal, betoogt Luit van der Tuuk. Hij vertelt in dit onderhoudende boek de ware geschiedenis van de vorst Radbod en plaatst hem in zijn historische context.

Luit van der Tuuk is onafhankelijk onderzoeker, publicist en conservator van Museum Dorestad. Hij is gespecialiseerd in de geschiedenis van Noordwest-Europa in de vroege middeleeuwen en schreef vele succesvolle boeken, waaronder *De eerste Gouden Eeuw* (bekroond met de W.A. van Es-prijs), *De Friezen*, *Vikingen* en *De Franken in België en Nederland*.

NRC Handelsblad over Vikingen

Uitgeverij Omniboek

ISBN 9789401914239 NUR 684

9 789401 914239

www.omniboek.nl